

### บทที่ 3

#### ยุคที่ 1 : ยุคแพร่ธรรม

ยุคนี้เป็นยุคแรกของการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ โดยมิชชันนารี นิกายโรมันคาทอลิก ซึ่งเริ่มเข้าสู่ประเทศไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา และมีพัฒนาการมาตามลำดับ โดยเริ่มต้นเข้ามาอย่างเป็นทางการในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ดังนั้น การจัดการศึกษาระดับประถมศึกษาในยุคนี้ จึงมีการพัฒนามาดังต่อไปนี้

#### 1. กรุงศรีอยุธยา

1.1 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นสมัยที่เจริญรุ่งเรือง ประเทศไทยมีความร่วมมือเป็นสุข เป็นที่นับพบของพ่อค้าชาติต่าง ๆ เป็นต้น ชาวโปรตุเกส อังกฤษ ฮอลันดา สเปน เยอรมัน กรีก อารเมเนีย และจีน นอกจากนี้ ยังเป็นที่ลี้ภัยของคริสตังชาวญวนและชาวญี่ปุ่น ซึ่งหนีการเบียดเบียนศาสนาจากประเทศของตน

พระสังฆราชลียงแบร์กับเพื่อนซึ่งเป็นธรรมทูตชุดแรกของคณะสงฆ์มิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส เดินทางมาถึงเมืองตะนาวศรี (ซึ่งอยู่ทางใต้สุดของประเทศพม่าในปัจจุบัน เมื่อ 16 พฤษภาคม 1662 (พ.ศ. 2205 ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) สมัยนั้นประเทศไทยมีอาณาเขตกว้างใหญ่กว่าปัจจุบันนี้มาก รวมไปถึงประเทศลาวและเขมรด้วย ทางใต้จดชายแดนประเทศมาเลเซีย

กรุงศรีอยุธยาไม่ใช่จุดหมายปลายทางของคณะธรรมทูต ท่านเหล่านั้นตั้งใจจะไปยังแคว้นตั้งเกียและโคชิน-จีน ที่เดินทางมากกรุงศรีอยุธยาก็ก็น่าจะเดินทางต่อไปยังที่หมายจากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 หน้า 6 ระบุว่า

...ให้ออกมาตรวจดูว่าจะควรจัดการที่ศาสนาทางประเทศตะวันออกอย่างไรดี หาได้เจาะจงให้ตรงมาเมืองไทยแต่แห่งเดียวไม่...

เมื่อคณะมิชชันนารีจากฝรั่งเศสเดินทางมาถึงกรุงเทพฯ และได้รับการต้อนรับอย่างดีจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บรรดามิชชันนารีจึงคิดจะตั้งหลักอยู่ที่นี้และทำการเผยแพร่ศาสนา และกรุงเทพฯ เป็นอาณาจักรเดียวทางตะวันออกไกลที่อนุญาตให้ชาวต่างชาติทุกชาติเข้ามาอยู่ได้ (อาเดรียง โลเนย์, 2528) และมีรายละเอียด

จากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 หน้า 6-7 ระบุว่า

...บิฉอบฝรั่งเศสพิจารณาเห็นว่าเมืองไทยสมควรเป็นที่อาศัยตั้งทำการแผ่ศาสนาให้แพร่หลายดีกว่าประเทศอื่น ๆ เพราะรัฐบาลไม่เกิดการกีดกันศาสนาต่าง ๆ เช่น เมืองแขกอิสลามและเมืองจีน เมืองญุ่นนั้นประการ 1 เพราะชนต่างชาติชาวประเทศตะวันออกมาอาศัยอยู่ในเมืองไทยแทบทุกชาติอาจจะเกลียดกลุ่มคนต่างชาติเหล่านั้นให้เข็ดขยาดแล้วให้เข้าศาสนาไปยังบ้านเมืองของตนก่อน แล้วพวกราชพลวงจะได้ตามไปสั่งสอนให้แพร่หลายต่อไป...

จากประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 หน้า 7 ระบุว่า

...แล้วบิฉอบกับบาทหลวงฝรั่งเศสก็อาศัยอยู่กับพวกคริสตังที่ในกรุงศรีอยุธยา ตั้งต้นเรียนภาษาไทย และประพฤติกการสงเคราะห์แก่คนทั้งหลายด้วยประการต่าง ๆ เช่น ช่วยรักษาพยาบาลไข้เจ็บ เป็นต้น มิได้เลือกหน้าว่าเป็นคนอยู่นอกหรืออยู่ในศาสนาของตน ประสงค์จะให้คนทั้งหลายชอบพอให้กว้างขวางจะได้เกิดความนิยมแต่ในชั้นนี้พวกบาทหลวงฝรั่งเศสยังหาได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ไม่ เรื่องราวอันเป็นมูลเหตุที่พวกบาทหลวงฝรั่งเศสแรกจะมาตั้งในเมืองไทย มีเนื้อความดังแสดงมาฉะนี้

งานของบรรดาธรรมทูตในชั้นแรกเป็นการเยี่ยมเยียนดูแลคริสตังต่างชาติและโปรตศีลล้างบาปให้เด็กใกล้จะตาย การสอนคำสอนให้ผู้ใหญ่ทำได้ยาก เพราะเคยมีคำสั่งในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองเมื่อปี ค.ศ. 1634 (พ.ศ. 2177) ห้ามมิให้ชาวไทย มอญ ลาว กลับใจมาถือคริสตศาสนา แต่ก็มีผู้สนใจเข้ามาขอรับศีลล้างบาปอยู่บ้างเหมือนกัน ราวปลายปี ค.ศ. 1663 (พ.ศ. 2206) ธรรมทูตมีคริสตังในความดูแลราว 150 คน มีวัดเล็ก ๆ 2 แห่งในค่ายชาวญวนและญี่ปุ่น (วิทยาลัยแสงธรรม, 2530)

จากประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 ภาคที่ 32 จดหมายเหตุของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หน้า 156 ระบุว่า

...พระเจ้าแผ่นดินสยามจึงได้มีพระราชโองการโปรดฯ ให้ส่งคนไทยไปเล่าเรียนที่บาทหลวง 10 คน และโปรดพระราชทานพระราชานุญาตให้พวกบาทหลวงเทศนาสั่งสอนได้ตามพอใจและจะไปไหนมาไหนได้ทุกแห่ง เว้นแต่ในพระราชวังเท่านั้น...

จากประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 ภาคที่ 32 หน้า 157 ระบุว่า พระสังฆราชเดอเบริธ ได้เขียนจดหมายขอพระราชทานที่ดินสำหรับปลูกสร้างโรงเรียนและวัด มีใจความดังนี้

...ข้าพเจ้ายังเห็นว่าการที่ทรงพระกรุณาโปรดให้ส่งเด็กมาศึกษาความรู้และเล่าเรียนวิชาของประเทศยุโรป 10 คนนั้น เป็นการที่ข้าพเจ้าต้องระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณยิ่ง จึงกระทำให้ข้าพเจ้านึกถึงการที่จะตั้งโรงเรียนขึ้นหลังหนึ่งสำหรับสอนวิชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิชาที่จำเป็นสำหรับประเทศอันใหญ่ เพื่อจะได้เป็นที่นิยมของประเทศอื่น ๆ ในโลกนี้...

ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้พระราชทานที่ดินที่บ้านพลัด  
สำหรับเป็นที่พักอาศัย สามารถสร้างโบสถ์ บ้านพัก และโรงเรียนได้

จากประชุมพงศาวดาร เล่ม 18 ภาคที่ 32 หน้า 161-162 ระบุว่า  
...ในประเทศนครดาซาวต่างประเทศต่าง ๆ ได้อาศัยอยู่กัน  
เป็นหมู่ ๆ เรียกกันว่าค่าย เพราะฉะนั้นที่อยู่ของพวกบาทหลวง  
ฝรั่งเศสจึงได้ให้ชื่อว่า "ค่ายเซนต์โยเซฟ" โดยนักบุญผู้  
ได้ช่วยเหลือแก่พวกบาทหลวงฝรั่งเศสเป็นอันมาก...

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างบ้าน และยัง  
ทรงพระราชทานสิ่งของสำหรับสร้างบ้านและสร้างวัดอีกด้วย

ดังนั้น สังฆราชเดอเบริกส์สร้างโรงเรียนสามเณรขึ้น โรงเรียนสามเณรนี้  
เข้าใจว่าจะเป็นโรงเรียนสามเณรที่ตั้งอยู่ที่เกาะมหาพรหมณ์ ตำบลบ้านใหม่ อำเภอ  
พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (ปัจจุบันนี้พังไปหมดแล้ว) ต่อมาโรงเรียนนี้มี  
นักเรียนที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาเข้าเรียนมากกว่า 700 คน ในโรงเรียนเหล่านี้ได้สอน  
เรื่องศาสนาด้วยในครั้งนั้น มองสิเออร์ลาโน ซึ่งต่อมาได้เป็นสังฆราชเดอเมเตโลโปลิศ  
ได้แต่งคำถามคำตอบ เรื่องศาสนาและหนังสือสวดมนต์ของพวกเข้ารีตเป็นภาษาไทย สังฆราช  
ผู้นี้ได้ทำงานเกี่ยวกับหนังสือไว้มาก เช่น ได้แต่งหนังสืออธิบายถึงพระผู้เป็นเจ้า ตลอดจน  
ไวยากรณ์และพจนานุกรมภาษาไทยและภาษาบาลี (ส.พลายน้อย, 2516)

ในบรรดาภารกิจทั้งหมดของเขา เห็นเด่นชัดอยู่อย่างหนึ่งคือ การสอนภาษา  
ละตินให้แก่เด็กนักเรียนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง แต่พระองค์เจ้า เดอ เบริก ได้สรุปเรื่องทั้งหมด  
กล่าวโดยย่อไว้ในจดหมายของท่านเขียนขึ้นใหม่ในปีเดียวกันคือปี 1666 (พ.ศ. 2209)  
ท่านแล้วว่า "ณ กรุงสยามเรามีเด็กไทยสองสามคนซึ่งพระเจ้าแผ่นดินให้สอนหนังสือให้  
เรามีโรงเรียนเล็ก ๆ หลายโรงเรียนสำหรับชาวคริสต์ของเรา มีคริสตังสำรวจ คือผู้ที่  
เรียนคำสอนและจะรับศีลล้างบาป สองสามคนให้ดูแล และมีสังฆตำบลแห่งหนึ่งให้บริหารงาน  
นอกเหนือจากนี้ยังมีรายละเอียดการงานอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งเราต้องใช้เวลาทำ และซึ่ง

เราจะหายใจคล่องขึ้นได้ก็เมื่อหลังจากที่คนจากยุโรปมาถึง เรามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะให้พวกเรามาถึงที่นี่โดยเร็วและให้มีจำนวนมาก เพราะว่าเราไม่สามารถจะทำกิจการต่าง ๆ ให้สำเร็จไปได้โดยให้เป็นภาระของเราทั้งหมด ซึ่งต้องอาศัยการเอาใจใส่อย่างมาก” (กรมศิลปากร 2526) หน้า 9

ต่อมาทางกรุงโรมได้ออกหนังสือรับรองการจัดตั้งและเปิดวัดของธรรมทูตฝรั่งเศสที่กรุงศรีอยุธยา และต่อมาพระสันตะปาปาเคลเมนต์ที่ 9 (ค.ศ. 1667-1669) ก็ได้ประกาศตั้งเขตมิสซังกรุงสยามให้ธรรมทูตปกครองในวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1669 (พ.ศ. 2212) และได้เลือกคุณพ่อลาโนให้เป็นประมุขมิสซังสยามองค์แรก

ปี ค.ศ. 1664 พระสังฆราชทั้งสองได้ประชุมและมีความตั้งใจ 3 ประการ คือ

1. สร้างสามเณรลัย เพื่ออบรมผู้เตรียมตัวเป็นพระสงฆ์จากมิสซังต่าง ๆ ที่อยู่ในความดูแล
2. ตั้งกลุ่มหญิงสาวเพื่อช่วยงานประกาศพระวรสาร
3. ตั้งโรงพยาบาล นอกจากการเยี่ยมผู้ถูกจองจำและโปรดศีลล้างบาปแก่เด็กใกล้จะตายที่ทำอยู่แล้ว

ดังนั้น สามเณรลัยจึงเป็นงานใหญ่ชิ้นแรกของธรรมทูตที่กรุงศรีอยุธยา โดยมีคุณพ่อลาโน เป็นอธิการองค์แรก เนื่องจากคุณพ่อลาโนมีความสามารถหลายด้าน และเมื่อมีการตั้งโรงเรียนฝึกสอนผู้ที่จะเป็นบาทหลวง (สามเณรลัย) ขึ้นที่กรุงศรีอยุธยานั้น คุณพ่อลาโนก็ได้เป็นอธิการองค์แรกแห่งสามเณรลัยแห่งนี้ ต่อมาสามเณรลัยแห่งนี้ได้ย้ายไปอยู่ตำบลมหาพราหมณ์ (Mapran) (เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอบางบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยาในปัจจุบัน) ซึ่งห่างจากกรุงศรีอยุธยาประมาณ 10 ก.ม. (ต่อมาวัดและโรงเรียนนี้ถูกพม่าเผาเมื่อก่อนกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 เพียง 8 วัน (ดวงเพ็ญ พันธุ์หงษ์, 2513) บุคคลที่จะเข้าเรียน มีตั้งแต่เด็กอายุ 10 ปีเศษขึ้นไป โดยพร้อมที่จะบวชเป็นบาทหลวงได้ก็ต้องอายุประมาณ 23 ปีเป็นอย่างน้อย สามเณรเหล่านี้ จะมาจากประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย แม้แต่จากจีนก็มี เริ่มแรกมีผู้เข้ารับการอบรม 80 คน วิชาที่สอนได้แก่วิทยาศาสตร์ ปรัชญา และเทวศาสตร์ ภาษาที่ใช้สอนคือภาษาละติน (ศาสนจักรได้เลิกใช้ภาษาละตินในการสอน

วิชาดังกล่าวหลังการสังคายนาวาติกันครั้งที่ 2) (ผาสุข อินทราวุธ, 2530)

ระบบโรงเรียนในประเทศไทยเพิ่งเริ่มต้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพวกบาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่ศาสนา โดยพวกบาทหลวงได้จัดโรงเรียนของคริสตังขึ้น เพื่อสอนศาสนาและรวบรวมเด็ก ๆ ไปสั่งสอนวิชาความรู้ให้ด้วย แต่ไม่ปรากฏว่าทางราชการได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นแต่อย่างใด แม้กระนั้นก็มีตำราสอนภาษาไทยเกิดขึ้น ซึ่งได้ใช้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ คือ หนังสือจินตามณี (สนั่น เมืองวงษ์, 2518)

สมัยนั้นชาวต่างชาติจะอาศัยอยู่เป็นหมู่ ๆ เรียกว่า ค่าย ดังนั้น ที่อยู่ของบาทหลวงฝรั่งเศส จึงเรียกว่า ค่ายนักบุญโยเซฟ

เมื่อการดำเนินงานแพร่ธรรมของมิชชันนารีฝรั่งเศส เจริญรุดหน้าไปอย่างดียิ่งรวมไปถึงการเจริญสัมพันธไมตรีทางด้านการค้าและการทูตกับฝรั่งเศส เมื่อคุณพ่อลาโนได้รับแต่งตั้งเป็นประมุขมิสซังสยาม และได้รับเลือกเป็นพระสังฆราชในช่วงปี ค.ศ. 1679-1696 ได้มีการทำหนังสือสัญญาเกี่ยวกับการศาสนาระหว่างประเทศฝรั่งเศสกับประเทศสยาม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

#### ข้อสัญญาเกี่ยวกับการศาสนา

ข้อสัญญาในระหว่างท่านเซอวาเลียเดอโชมอง ราชทูตของ  
เจ้ากรุงฝรั่งเศส ฝ่าย 1 กับท่านคอนสตันซติน ฟอลคอน หรือพระฤทธิกำแหง  
กำแหงภักดีศรีสุเรนทรเสนา

แทนพระเจ้ากรุงสยามอีกฝ่าย 1 ทั้งสองฝ่ายได้รับอำนาจแล้ว  
เพื่อทำสัญญาในชื่อที่พระราชทานอำนาจให้แก่บาทหลวงสอนศาสนา  
ในพระราชอาณาเขตต์สยาม ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

## ข้อ 1

ท่านราชทูตแห่งประเทศฝรั่งเศส ได้กราบทูลขอต่อพระเจ้ากรุงสยาม โดยจิตต์อ่อนน้อมให้ทรงประกาศตามบรรดาหัวเมืองในพระราชอาณาเขตต์ ตั้งแต่เมืองชั้น 1 ตลอดถึงเมืองชั้น 6 พระราชทานพระราชานุญาตให้พวกสอนศาสนาได้ไปสอนศาสนา คริสเตียนได้ทั่วไป แลขอพระราชทานพระราชานุญาตให้ราษฎรชาวเมืองได้ฟังคำสั่งสอนนั้น ๆ โดยมีให้ผู้ว่าราชการเมืองนั้น ๆ กระทำการกีดขวางอย่างใด ๆ

พระเจ้ากรุงสยามจะได้ประกาศตามเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตต์ ตั้งแต่เมืองชั้น 1 ตลอดจนเมืองชั้น 6 พระราชทานพระราชานุญาตให้พวกบาทหลวงสอนศาสนาเกี่ยวสอนศาสนาคริสเตียนได้ แลพระราชทานพระราชานุญาตให้บรรดาราษฎรชาวเมือง เหล่านี้ฟังคำสั่งสอนได้ตามความพอใจ ห้ามมิให้ผู้ว่าราชการเมืองกีด เจ้าพนักงานรอง ๆ ไม่ว่าชั้นสูงชั้นต่ำกีด

กระทำการกีดขัดขวางพวกสอนศาสนาอย่างใดทั้งโดยทางตรงแลทางอ้อม แต่ให้พวกมิสชันนารีสอนแต่เฉพาะกฎหมายของพระเป็นเจ้าเท่านั้น จะมีข้อแก้ไขเพิ่มเติมซึ่งจะเป็นทางทำให้หัวใจของราษฎรเปลี่ยนแปลงแข็งต่อรัฐบาลแลกฎหมายบ้านเมืองไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าแม้มิสชันนารีคนไหนคนใดทำการฝ่าฝืนในข้อนี้ไปรดเกล้าฯ ใ้หังดอำนาจข้อนี้เสียเป็นอันใช้ไม่ได้ และให้เนรเทศมิสชันนารีคนนั้นส่งกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสเสีย ห้ามมิให้มิสชันนารีคนนั้นกลับเข้ามาในพระราชอาณาเขตต์อีกต่อไป ถ้าขึ้นฝ่าฝืนกลับเข้ามาให้ประหารชีวิตเสีย

## ข้อ 2

ท่านราชทูตแห่งประเทศฝรั่งเศสขอให้พวกมิสชันนารี  
 แลท่านสังฆราชได้มีอำนาจสอน ชาวเมืองซึ่งเกิดในแผ่นดินไทย  
 เพื่อให้ชาวเมืองได้มีความรู้พอที่จะทำราชการของพระเจ้ากรุงสยาม  
 ได้ เพื่อจะได้ทำการสั่งสอนให้สะดวกนั้น ขอให้พวกมิสชันนารี แล  
 สังฆราชมีอำนาจรับคนเหล่านั้นเข้าไว้ยังวัดแลบ้านได้ เช่นเดียวกับที่  
 คนไทยไปอยู่ตามวัดไทยเช่นนั้น และอย่าให้ผู้ใดมารบกวนได้ ถ้าแม้ว่า  
 คนเหล่านั้นจะถูกกล่าวหาอย่างใด ๆ ขอให้พระเจ้ากรุงสยาม  
 ตั้งข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้พิจารณาโดยเฉพาะ พระเจ้ากรุงสยาม  
 พระราชทานพระราชาอนุญาตให้บาทหลวงสอนศาสนาได้ทำการสั่ง  
 สอน พลเมืองซึ่งเกิดในเมืองนี้ แลซึ่งเป็นผู้เต็มใจเล่าเรียนวิชา  
 ต่าง ๆ แลพระราชทานพระราชาอนุญาตให้ไปเรียนในวัด โรงเรียน  
 แลบ้านของพวกบาทหลวงได้เหมือนกับพวกที่เคยไปเล่าเรียนตามวัดไทย  
 เช่นเดียวกันโดยไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดขัดขวางอย่างใด ฝ่ายพวกมิสชันนารี  
 จะต้องสอนกฎหมายแลสอนการอย่างอื่นซึ่งไม่ขัดแก่การของรัฐบาลแล  
 กฎหมายของบ้านเมืองอย่างใด ถ้าแม้ว่าได้มีพยานสองคนเป็นหลักฐาน  
 ว่าผู้ใดได้ทำผิดสัญญาข้อนี้แล้ว ครูโรงเรียนแลศิษย์ จะต้องได้รับโทษ  
 ดังได้กล่าวมาในข้อ 1 นั้น ถ้าพวกมิสชันนารีสอนศาสนาได้ใช้อำนาจ  
 อันนั้นใน ทางที่ถูกต้องแล้ว ถ้าจะมีการร้องฟ้องกล่าวโทษในเรื่องนี้  
 อย่างใด ก็จะได้โปรดให้ข้าราชการผู้หนึ่งซึ่งสังฆราชจะได้ชี้ตัว  
 แลซึ่งพระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงตั้งสำหรับพิจารณาคดี เช่นนั้นสืบไป  
 แต่ข้าราชการผู้หนึ่งจะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติสมควรจะทำการอย่างนี้ได้



## ข้อ 3

ท่านราชทูตขอพระราชทานพระราชนุญาตให้คนไทยที่นับถือศาสนาคริสต์เดียนแล้ว ได้หยุดการงานต่าง ๆ ซึ่งเคยทำให้เหนื่อยเฉพาะในวันอาทิตย์แล้ววันนักขัตฤกษ์ของศาสนาคริสต์เดียนวันไว้แต่จะมีการจำเป็นจริง ๆ จึงจะทำ

พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานพระราชนุญาตให้คนไทยซึ่งจะเป็นคริสต์เดียนด้วยความเต็มใจ ได้รับหยุดงานต่าง ๆ ตามคำขอร้องของท่านราชทูต แต่เพื่อจะกันความเข้าใจผิดในภายหลังสมควรจะอธิบายว่า การจำเป็นนั้นจะหมายความว่าอย่างไร เพราะฉะนั้นพระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงตั้งข้าราชการผู้หนึ่ง และสังฆราชจะได้ทรงตั้งคนอีกคนหนึ่ง เพื่อทั้งสองคนนี้จะได้ทำความตกลงในข้อนี้ เมื่อคนทั้งสองนี้ได้ตกลงประการใดจะได้เปรียบข้างคนที่ถือศาสนาคริสต์เดียนหรือจะได้เปรียบข้างนายผู้จะใช้การงานนั้นก็ตามในการนั้นได้ดำเนินไปตามความตกลงของคนทั้งสองนี้

## ข้อ 4

ท่านราชทูตขอพระราชทานพระราชนุญาตให้คนไทยที่ถือศาสนาคริสต์เดียน เมื่อแก่ชรา หรือป่วยเจ็บอย่างใด ได้รับความยกเว้นจากงานหลวงแลให้คนที่ชราหรือเจ็บป่วยนั้นได้ไปรายงานตัวต่อข้าราชการผู้หนึ่งซึ่งพระเจ้ากรุงสยามจะได้แต่งตั้งขึ้นสำหรับหน้าที่

พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชโองการว่า ถ้าคนในบังคับสยามที่เป็นคริสต์เดียนได้แก่ชราลงหรือเจ็บป่วยอย่างใด จะทำการงานไม่ได้จริง ๆ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นจากการงานนั้น ๆ จนกว่าจะหายเจ็บป่วย

## ข้อ 5

ท่านราชทูตขอรับรองว่า เพื่อให้พวกท้าวเข้าถือนครศรีเตยใหม่ ๆ  
 ได้รับความยุติธรรม นั้น ขอให้พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงตั้งข้าราชการไทย  
 คนใดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนดีและเป็นคนมียุติธรรมในใจ สำหรับเป็นผู้พิจารณา  
 แลพิพากษาในคดีต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยข้าราชการที่จะทำการรักษา  
 ไม่ต้องได้รับผลประโยชน์อย่างใด ๆ แลถ้าจะมีการปรับปรุงแล้วถึงสิ้นปี  
 ก็ให้เอาเงินค่าปรับเหล่านั้นแบ่งให้ผู้นักโทษและเจ้าพนักงานรอง ๆ บ้าง  
 แบ่งให้คนอนาถาบ้าง เพื่อป้องกันมิให้ข้าราชการจะเป็นผู้พิพากษา  
 ทำการยุติธรรมเพราะความโลภได้

พระเจ้ากรุงสยามมีพระราชโองการให้ข้าราชการที่จะตั้ง  
 เป็นผู้พิจารณาคดีตามข้อ 2 ได้เป็นผู้พิพากษาตามคำขอรับรองของราชทูต  
 แต่เพื่อจะกันความโต้เถียงแลการฟ้องร้องกล่าวโทษกันอย่างใด ๆ  
 ให้ข้าราชการทักกล่าวไว้ส่วนพิจารณาคดีโดยตลอด แล้วให้นำสำนวน  
 ไปหาหรือผู้พิพากษาคณะใดคนหนึ่งเสียก่อนจึงจะพิพากษาคดีสิ้นคดีนั้น ๆ  
 ได้ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้มีการอุทธรณ์ต่อไป

พระเจ้ากรุงสยามจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ  
 ให้ประกาศข้อสัญญาต่าง ๆ เหล่านี้ท้าวพระราชอาณาเขตต์ เพื่อให้  
 ราษฎรพลเมืองได้ทราบอำนาจตามท้าวพระราชทานให้แก่บาทหลวง  
 สอนศาสนาทั่วไป

สัญญาที่ทำที่เมืองละโว้ เมื่อ ณ วันที่ 2 เดือนธันวาคม  
 ค.ศ. 1685 (พ.ศ. 2228)

(เซ็น) เชอวาเลียเดอโชมอง  
 ตามคำสั่งที่ได้รับมา  
 (เซ็น) ซี. ฟอลคอน

จาก กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ  
หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม 1 พ.ศ. 2160-2412 หน้า 1-4  
(อ้างในวิทยาลัยแสงธรรม, 2533)

จากข้อสัญญาเกี่ยวกับการศาสนา แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนารายณ์  
มหาราช ทรงอนุญาตให้พวกมิชชันนารีทำการสั่งสอนวิชาการให้แก่คนไทย

จากบันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม โดยสังฆราชปาลเลอกัวซ์  
ซึ่งแปลโดยเพียงฤทัย วาสบุญมา (2524) หน้า 28-29 มีเนื้อความว่า

ในปี ค.ศ. 1662 พระคุณเจ้า เดอ เบร์ท หนึ่งในบรรดาผู้ก่อตั้ง  
คณะมิสซังในต่างแดน ได้เดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาพร้อมกับพระ  
ชาวฝรั่งเศส และได้ตั้งโรงเรียนสามเณรชนทั้งชาย ๆ ที่พักของชาวญวน  
ตั้งแต่นั้นมามิสซังแห่งกรุงสยามก็แผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว มีการสร้าง  
โบสถ์ใหม่ ๆ จำนวนมากมายสำหรับผู้ที่เพิ่งเข้าถือนศาสนา ไม่เฉพาะใน  
เมืองหลวงเท่านั้น แต่ยังมีชนในต่างจังหวัดอีกด้วย มิสซังแห่งความ  
เจริญรุ่งเรืองมากในยุคของคณะราชทูตอันโด่งดังจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14

อย่างไรก็ตาม การที่คณะสงฆ์คาทอลิกเข้ามาแพร่ธรรมพร้อมกับพวก  
ราชทูตและพ่อค้าต่าง ๆ ก่อให้เกิดความยุ่งยากหลายประการ กล่าวคือ ความรู้สึกไม่ติดต่อชาว  
ตะวันตกที่เข้ามาชมเหมงรังแก เอาเปรียบคนไทยในทางการค้า และการต่างประเทศได้เลย  
ไปถึงคณะสงฆ์คาทอลิก อันเนื่องมาจากการเป็นคณะเดียวกัน และเป็น "ฝรั่ง" เหมือนกัน  
โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คอนสแตนตินฟอลคอนได้ฉวยโอกาสโดยอาศัยทางศาสนา

นอกจากนี้ เนื่องจาก "ฝรั่งชาวตะวันตก" ที่นับถือคริสต์ ในยุคนั้นมีความเชื่อ  
ว่าผู้ที่นับถือพระเจ้าเท่านั้นที่จะรอดไปสวรรค์ "คนนอกศาสนา" ทุกคนจะต้องตกนรก และ  
มีความเชื่อมั่นในวิถีชีวิต วัฒนธรรมของตนซึ่งมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสูง ว่าเป็น  
มาตรฐานเดียวที่แสดงถึงความเจริญหรือ "ศิวิไลซ์" วิถีชีวิตแบบอื่น โดยเฉพาะพวกที่ยังไม่  
พัฒนาทางเทคโนโลยีต่าง ๆ คือพวกกลุ่มคนที่ยังไม่เจริญ จึงเกิดช่องว่างระหว่างคณะสงฆ์

คาทอลิกกับคนไทยโดยทั่วไปและมีความขัดแย้งรุนแรงในทางต่อต้านจากกลุ่มคนไทยซึ่งได้ขึ้นมา มีอำนาจภายหลัง สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว ชุมชนชาวคาทอลิกจึงถูก ขับไล่ออกจากพื้นที่ที่สิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

### ภายหลังรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

การติดต่อกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศส หาได้สิ้นสุดลงเพียงแค่วาระสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยได้เกิดการปฏิวัติและจลาจลขึ้น ดังที่เราเคยทราบกันมาไม่ แต่ปรากฏเป็นหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุของฝรั่งเศสว่า ในรัชกาลต่อมาการติดต่อกันก็ได้เริ่มขึ้นอีกครั้ง การเผยแพร่คริสต์ศาสนาก็ยังคงดำเนินต่อมาอีก รวมทั้งโรงเรียนที่ตั้งขึ้นแต่ในรัชกาลของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ก็ได้กลับดำเนินการสอนต่อมาอีกเช่นกัน และการได้เป็นดังนี้ ตลอดมาทราบจนกระทั่งพม่าได้ยกทัพใหญ่มาล้อมกรุง และเสียกรุงศรีอยุธยาเป็นครั้งที่สอง ใน พ.ศ. 2310 รายละเอียดของเรื่องเหล่านี้มีแจ้งอยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 36, 37, 38 และ 39 ซึ่งทำให้ทราบว่า โรงเรียนราชภัฏยุคเริ่มแรกในประเทศไทย ยังดำเนินการอยู่ตลอดมาในรัชกาลต่อมา จนกระทั่งเสียกรุง

ต่อจากพระสังฆราชลาโน ซึ่งมรณภาพในปี ค.ศ. 1696 ธรรมะนั้นสภาพมิสซัง มีพระสงฆ์เหลือจำนวนน้อยมาก ซึ่งสืบเนื่องมาจากสมัยพระสังฆราชลาโน ในช่วงที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเสด็จสวรรคต และยังมีความยุ่งยากทางการเงินอย่างหนักอีก นอกนั้นยังมีอุปสรรคจากการที่พระเพทราชาสิ้นพระชนม์ และพระเจ้าเสือสืบราชสมบัติต่อ โดยวิธียึดอำนาจทำนองเดียวกับพระเพทราชา ทางกรจึงไม่ยอมให้มีมิชชันนารีไปประกาศศาสนาในที่แห่งใหม่ และได้จารึกข้อห้าม 4 ข้อ ไว้บนหินก้อนหนึ่ง แล้วนำไปตั้งที่ "หน้ามุข หน้าประตูเข้าวัด ที่อยู่ติดกับสามแฉราลัย" ซึ่งมีรายละเอียดดังแสดงไว้ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 37 หน้า 81 ดังนี้

...จึงมีพระราชโองการว่าดังนี้คือ ๑. ห้ามมิให้สังฆราชเทศนา  
สั่งสอนศาสนาแก่ไทย มอญ และลาว ๒. ห้ามมิให้สังฆราชแต่งหนังสือสอน  
ศาสนาคริสต์เป็นภาษาไทย และภาษาบาลี ๓. ห้ามมิให้สังฆราชชักชวน  
และหลอกลวงพวกไทย มอญ และลาวให้เป็นคริสเตียน ๔. ห้ามมิให้สังฆราช  
ตีเตียนศาสนาของเรา...

ชาวคาทอลิกได้เรียกชื่อหินดังกล่าวว่า "หินแห่งความอัปยศ" (วิทยาลัยแสงธรรม)

1.3 ในรัชกาลพระเจ้าเสือ จดหมายเหตุได้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อตอนเริ่มแรกเสวยราชย์ใหม่ ๆ แล้วได้กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับโรงเรียนไว้ตอนหนึ่ง ดังนี้

"ได้มีคนมาแนะนำให้ข้าพเจ้าหาของไปถวายพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ เพื่อป้องกันมิให้ทำอันตรายแก่โรงเรียนนี้ ข้าพเจ้าจึงได้นำน้ำอบอย่างหอมไปถวายสองสามขวด พระเจ้าแผ่นดินทรงรับของถวายนี้ โดยแสดงความดีพระทัยอย่างยิ่ง แล้วได้พระราชทานเนื้อแพรมาให้ข้าพเจ้าหนึ่งเสื่อ ในลายพระราชหัตถ์ที่ส่งมาพร้อมกับเนื้อตามแบบธรรมเนียมของเมืองไทยนั้น ได้มีข้อความยกย่องสรรเสริญข้าพเจ้าเป็นอันมาก"

1.4 ในรัชกาลพระเจ้าเอกทัศ หรือพระที่นั่งสุริยาศอมรินทร์ ขณะนั้นอยู่ในช่วงเวลาที่กรุงศรีอยุธยาใกล้จะเสียกรุง ก็ปรากฏว่าโรงเรียนยังคงมีอยู่จดหมายเหตุได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับโรงเรียนไว้มากแห่งด้วยกัน ในที่นี้จะยกมาเพียง 2-3 แห่ง เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงความมีอยู่ของโรงเรียนจวบจนวาระสุดท้ายของกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น

จดหมายของมองซิเออร์ อาโตต์ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ลงวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1766 (พ.ศ. 2308) เริ่มต้นด้วยข้อความดังนี้

"กองทัพมาได้ไปยึดหมู่บ้านไว้ได้หลายแห่ง จึงได้ตั้งค่ายมั่นไว้ในที่แห่งหนึ่ง แล้วก็ออกเที่ยวปล้นสดมภ์ทำร้ายต่าง ๆ ทั่วไปหมด จนใกล้เข้ามาเกือบถึงโรงเรียนหนทางอีกครั้งวันก็จะถึงอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องพาพวกนักเรียนไปเสียให้พ้นมือข้าศึก ข้าพเจ้ากับมองซิเออร์แคแอมเว ได้ต่างคนรับอาสาจะอยู่ แต่ต่างคนไม่ยอมจึงตกลงพาพวกนักเรียนไปพร้อมกันทั้ง 2 คน"

ในจดหมายของมองซิเออร์บริโกต์ ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ซึ่งได้เล่าถึงภาวะการณ์ของบ้านเมืองไทยในระหว่างถูกพม่าเข้ามารุกราน ก็มีกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับโรงเรียนไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่นตอนหนึ่งมีว่า

"...ในระหว่างนั้นได้มีพวกราษฎรซึ่งเป็นชาวบ้านนอก เข้ามาอาศัยในกรุงวันละมาก ๆ เพราะเหตุว่าพวกพม่าคอยไล่จับรุกเข้ามาทุกที ฝ่ายสังฆราชฝรั่งเศส เห็นว่าจะไม่พ้นอันตรายแล้ว จึงได้ให้บาทหลวงฝรั่งเศส 2 คน ชื่อมองซิเออร์ แคแอมเว และมองซิเออร์ อาโตต์ คุมักเรียน 30 คน หนีไปอยู่เมืองจันทบุรี"

อีกตอนหนึ่งมีว่า

"ในระหว่างนี้มีนักพรตจีนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยารูปหนึ่ง กับเงิน 4 คน ชาวตัวเกีย 4 คน เพื่อมาเล่าเรียนในโรงเรียนของเรา ท่านสังฆราชจำต้องรับไว้ เพราะจะส่งกลับออกไปไม่ได้ และเวลานั้นครูก็ไม่มี ท่านสังฆราชจึงได้สอนนักเรียน 8 คนด้วยตัวเอง เมื่อนักพรตจีนคนนี้ได้มาถึงกรุงศรีอยุธยาได้สักสองสามวัน พวกพม่าเข้าศึกได้มาเอาไฟเผาสวนที่บางกอก และทำลายป้อมทั้งเผาสวนและปล้นบ้านเรือนไม่ละเว้นเลย ตลอดตั้งแต่ทำเรือจอดจนถึงซานพระนคร โรงเรียนใหม่หลังหนึ่งเราได้สร้างขึ้นกับไม้สำหรับสร้างโรงเรียนอีกหลังหนึ่ง ก็ถูกพม่าเอาไฟเผาเสียหมดสิ้น"

จดหมายเหตุต่าง ๆ ของชาวฝรั่งเศสที่ได้อ้างมานี้ ย่อมแสดงว่า โรงเรียนของคริสตังในประเทศไทยยังมิได้เลิกล้มไป เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่หากได้กลับมาดำเนินการกันขึ้นใหม่ เมื่อบ้านเมืองเป็นปกติเรียบร้อยแล้ว และยังเปิดดำเนินการต่อมาจนพม่าเข้าล้อมกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทั้งพระสงฆ์และชาวคริสตังทั้งหลายต่างก็ได้รับความเดือดร้อน ถูกข่มเหงรังแก เช่นเดียวกับชาวไทยพุทธทั่วไป เช่น ถูกปล้นสดมภ์ ข่มขืน เป็นต้น โรงเรียนจึงต้องล้มไปจนถึงรัชสมัยของพระเจ้าตากสินมหาราช ในสมัยกรุงธนบุรี

#### วิเคราะห์ : กรุงศรีอยุธยา

ในปี พ.ศ. 2208 (ค.ศ. 1665) โรงเรียนคาทอลิกแห่งแรกในประเทศไทย ได้ถือกำเนิดขึ้น มีชื่อว่า General College ซึ่งเรียกว่า สามเณรลัย หรือเรียกกันทั่วไปว่า โรงเรียนสามเณร ขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา เพื่อเป็นการเตรียมบาทหลวงท้องถิ่นเพื่อร่วมงานการเผยแผ่ศาสนา ความจริงสิ่งที่ก่อตั้งขึ้นมานี้ก็คือโรงเรียนซึ่งรับเด็กอื่น ๆ เข้าเรียนด้วย บุคคลที่เข้ารับการศึกษอบรมในสถาบันแห่งนี้ มีตั้งแต่เด็กอายุสิบขวบเศษขึ้นไป วิชาที่เรียนก็มีเหมือนกับในประเทศฝรั่งเศสทั้งทางโลกและทางธรรม ทั้งวิทยาศาสตร์ ปรัชญาและเทวศาสตร์ ภาษาที่ใช้สอนเป็นภาษาละติน ตามประเพณีของคาทอลิกทั่วโลก โรงเรียนนี้ก่อตั้งโดยท่านลึงแบร์ตเดอ ลามอตต์ เป็นโรงเรียนสามัญสำหรับเด็กชาย

หลังจากนั้น เมื่อมิชชันนารีออกไปแพร่ธรรมยังจังหวัดต่าง ๆ และสามารถตั้งหลักแหล่งได้ จึงมักสร้างโรงเรียนติดอยู่กับวัด อีกหลายแห่ง อาทิจังหวัดภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. 2214 จังหวัดสพรรณบุรี พ.ศ. 2216 บางกอก พ.ศ. 2217 พิษณุโลก พ.ศ. 2218 และจันทบุรี พ.ศ. 2250

โรงเรียนของคณะมิชชันนารี นี้ เป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยเอกเทศอยู่นอกวัดนอกวังและให้บริการแก่บุคคลทั่วไปทุกชั้น จึงนับได้ว่าเป็น "โรงเรียน" ตามความหมายที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันอย่างแท้จริง และเนื่องจากเป็นโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นโดยเอกชน จึงกล่าวได้ว่าเป็น "โรงเรียนราษฎร์" ของไทยรุ่นแรก ที่ได้มีขึ้นก่อนหน้าที่คนไทยทั่วไปจะริเริ่มตั้งโรงเรียนประเภทอื่นมา ดังปรากฏแพร่หลายอยู่ในปัจจุบันนี้

แต่วัตถุประสงค์หลักของการตั้งโรงเรียนสอนหนังสือในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก็เพื่อการบวชเป็นบาทหลวงและบุคลากรช่วยงานเผยแพร่นิกายศาสนาเป็นสำคัญ

เมื่อชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งโรงเรียนและสอนหนังสือนั้น สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเห็นว่าถ้าคนไทยไม่มีแบบเรียนไทยใช้ก็จะเป็นการเสียเปรียบ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาราชครู แต่งหนังสือแบบเรียนขึ้นเล่มแรก คือหนังสือจินตามณี เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสอนภาษาไทย แก่เด็กไทยและได้ใช้มาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์

จินตามณี มีเนื้อหาว่าด้วยพยัญชนะ สระ และการประสมอักษรเป็นหนังสือสำหรับผู้เรียนในชั้นสูง เน้นหนักในทางฝึกฝนให้เป็นกวี เมื่อนำมาใช้เป็นการเรียนการสอนอักษรวิธี จึงน่าจะเป็นเพียงคู่มือสำหรับครูอ่านและจดจำไปสอนเด็กโดยทำให้ง่ายขึ้น มากกว่าจะเป็นหนังสือสำหรับเด็กอ่านเองเพราะยากเกินกว่าที่เด็กจะเข้าใจได้โดยตรง

## 2. กรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310-2325)

สำหรับในสมัยกรุงธนบุรีนั้น แม้จะเป็นเวลาอันสั้นมาก และเต็มไปด้วยศึกสงคราม โรงเรียนสามเณรหลายแห่งถูกพม่าเผาทิ้งไป แต่ก็ปรากฏเป็นหลักฐานว่าโรงเรียนของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสได้มีตั้งขึ้นในยุคนั้นด้วยเช่นกัน หากแต่ไม่ได้รายละเอียดมาอย่างชัดเจนเท่าที่นั้น

โรงเรียนของคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในสมัยกรุงธนบุรีนี้ อาจบูรณะขึ้นจากของเดิมที่มีอยู่ในกรุงศรีอยุธยาแล้วก็ได้ เพราะในตอนท้ายของจดหมายมองสิเออร์คอร์ถึงมองสิเออร์มาซอน ลงวันที่ 8 มิถุนายน ค.ศ. 1769 (พ.ศ. 2312) นั้น มีข้อความที่กล่าวถึงเรื่องโรงเรียนไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้าได้ไปที่โรงเรียนสามเณรแล้ว จึงได้เห็นด้วยตาของตัวเองว่าผนังวัดยังดีอยู่ และเมื่อมีคนไข้ใจได้บอกกับข้าพเจ้าว่ายังจะซ่อมแซมได้โดยไม่ต้องเสียเงินเท่าไรเลย"

ในจดหมายของมองสิเออร์ เลอบอง ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ลงวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1775 (พ.ศ. 2318) ก็ได้พูดถึงเรื่องการจัดตั้งโรงเรียนไว้ตอนหนึ่งว่า

"เราได้ตั้งต้นจัดโรงเรียนเล็ก ๆ ขึ้นแล้ว มีนักเรียน 5 หรือ 6 คน และเรากำลังเรียกพวกบาทหลวงของเราที่ยังอยู่เมืองปอนดิเชรีให้กลับมาแล้ว"

แสดงว่าโรงเรียนของคณะบาทหลวงในสมัยกรุงธนบุรีก็มีเหมือนกัน ต่อมาโรงเรียนสามเณรก็เกือบหมดสิ้นไป เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงขับไล่พระสังฆราชและบาทหลวงออกนอกประเทศ ทั้งนี้โดยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ในระยะแรกเป็นที่พอพระราชหฤทัยที่คณะสงฆ์คาทอลิกเคร่งครัดในศาสนา แต่ต่อมาไม่เป็นที่พอพระทัยอย่างรุนแรง เพราะมีการโต้แย้งทางความเชื่อ โดยเฉพาะเรื่องการฆ่าสัตว์ และการถืออำนาจพระพิณมัสติยา ทำให้มีการจับพระสงฆ์และชาวคริสต์ตั้งมาจองจำ และทรมาน ตลอดจนประกาศห้ามการประกาศศาสนาและการติดต่อเกี่ยวข้องกับทางศาสนาระหว่างชาวคริสต์กับคนไทยพุทธทั้งหลาย



### 3. กรุงรัตนโกสินทร์

การจัดการศึกษาของมิชชันนารีนิกายโรมันคาทอลิก สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-4)

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) พระองค์ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองเนื่องจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า บ้านเมืองอยู่ในสภาพทรุดโทรมมาก จึงได้สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีใหม่ สังคมสมัยนี้ ยังเป็นสังคมที่ถึงความสืบเนื่องและความเปลี่ยนแปลงจากสังคมสมัยอยุธยา (นิพาดา ยังเจริญ, 2529)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกซึ่งเป็นกษัตริย์พระองค์แรกของราชวงศ์จักรีขึ้นครองราชย์ในปี ค.ศ. 1728 (พ.ศ. 2325) ได้ทรงมีพระบรมราชโองการให้พระสังฆราชและบาทหลวงที่ถูกเนรเทศออกจากประเทศสยามในสมัยของพระเจ้าตากสินมหาราชกลับมาในช่วงปี ค.ศ. 1783 (พ.ศ. 2326) พระองค์ทรงทำเช่นนี้เพราะทรงปรารถนาที่จะรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีกับชาวต่างประเทศอีกครั้งหนึ่ง และเพื่อสนับสนุนการค้าขายกับประเทศเหล่านั้นเหมือนดังที่เคยเป็นมา (โตเนย์ อาเดรีย, 2528)

ดังนั้น งานแพร่ธรรมทางด้านการจัดการศึกษาจึงเริ่มต้นมีบทบาทอีกครั้ง

คุณพ่อกุเดรีเริ่มพิมพ์หนังสือภาษาไทยด้วยอักษรโรมันเพื่อให้นักศึกษาศาสนาแก่ชาวบ้าน ผิดกับโรงเรียนสมัยพระนารายณ์มหาราชที่มุ่งสอนผู้จะเป็นบาทหลวงและข้าราชการที่พระเจ้าอยู่หัวทรงส่งมาเรียน สมทบให้รู้ภาษาฝรั่งเศส เพื่อเรียนตามหลักสูตรของประเทศฝรั่งเศส การศึกษาที่คุณพ่อกุเดรีเริ่มขึ้นนี้มีได้มีหลักสูตรและระบบที่ชัดเจน เพียงแต่มุ่งให้อ่านภาษาไทยเพื่อเรียนรู้เรื่องศาสนา ศีลธรรม และการปฏิบัติตนตามแนวทางของศาสนาเป็นสำคัญ การศึกษาแบบนี้แพร่หลายไปตามโบสถ์คาทอลิกทุกแห่ง ตั้งแต่นั้นมา มีหนังสือที่ตีพิมพ์ออกมาในลักษณะนี้จำนวนมาก ต่อมา จนกว่าจะมีการเรียนหนังสือไทยด้วยอักษรไทยตามหลักสูตรของรัฐบาลไทย ซึ่งบาทหลวงกอลมเบต์ (Colombet) จะเป็นผู้ริเริ่มขึ้นในภายหลัง (เอกกษัตริย์อัจริยะ, 2539)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานที่ปรากฏเด่นชัดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของ มัชฌันนารี่ฝรั่งเศสอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 จากการบุกเบิกทางการศึกษาของพระสังฆราช องค์หนึ่ง คือ พระสังฆราชปัลเลอคว (ค.ศ. 1841-1862 / พ.ศ. 2384-2405) ท่านเป็น ผู้ที่มีชื่อเสียงมากในมิสซังสยาม เนื่องจากสติปัญญาเฉียบแหลมและมีความรู้สูงทั้งในด้าน วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และด้านภาษาต่าง ๆ เช่น ภาษาสยามและภาษาบาลี อย่างแตกฉาน และท่านมีความสัมพันธ์ทางด้านมิตรภาพอย่างแน่นแฟ้นกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ซึ่งเป็นมูลเหตุอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมงานของท่านปัลเลอคว คือ ขณะที่ยังมิได้เป็น พระสังฆราช ท่านปัลเลอควเป็นเจ้าของอวาสค์ยัตคอนเซ็ปชัน ส่วนเจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) ทรงผนวชอยู่ที่วัดราชาธิราช พระองค์ทรงศึกษาภาษาบาลี ประวัติศาสตร์ ศาสนาและภาษาอังกฤษ เมื่อทรงทราบกิตติศัพท์ความรอบรู้ของท่านปัลเลอคว ก็ได้ทรงขอให้มาช่วยสอน ภูมิศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ดาราศาสตร์ ตลอดจนภาษาฝรั่งเศสและลาติน

เมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นเสวยราชย์ ทรงพระนามว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระสังฆราชปัลเลอควพร้อมกับพระสงฆ์ทุกองค์และ บรรดาหัวหน้าคริสตังเข้าเฝ้า

ในปี 1848 พระสังฆราชปัลเลอคว ได้ส่งเงินไปให้คณฆ่อรังแบร์ ที่จันทบุรี เพื่อสร้างอารามอย่างสมควรสำหรับภคินท์คณฆ่อเพ็งร่อนนปรับปรุง เสือใหม่ ภคินท์เหล่านี้เป็นพวกเดียวทมิฬอยู่ในประเทศไทยขณะนั้น ประมุขมิสซังไทยองค์แรก ๆ ได้ ดึงภคินท์คณะรักไม้กางเขนซึ่งเป็น คณะคนใจศรัทธา ที่ถวายตัวรับใช้วัด แต่ไม่ใช่ภคินท์แท้เพราะเขาไม่ได้ทำพิธี ปฏิญาณตัว เมื่อมิสซังไทยถูกพม่าทำลายแล้ว คงมีภคินท์คณะรักไม้กางเขน ที่จันทบุรีเท่านั้น คณฆ่อรังแบร์ได้พยายามจะทำให้ภคินท์เหล่านี้ เป็นภคินท์ที่แท้จริง เขาต้องถือกฎวินัย อยู่ร่วมกัน และปฏิญาณตัวใหม่ทุก 3 ปี เครื่องแต่งตัวของเขาประกอบด้วยกางเกงดำหนึ่งตัว เสื้อดำหนึ่งตัว ยาวเลยเข้า ฝ่าคลมหัวสีเทาและรองเท้าคับ ภคินท์เหล่านี้มีหน้าที่สอนเด็ก แปลคำสอนให้แก่สตรีที่มาเรียน และยังทอเสื่อ ทอผ้าธรรมดาและผ้าแพร ภายหลังเมื่อสัตบุรุษวัดจันทบุรีได้สร้างวัดใหม่ขึ้นที่ใด ภคินท์เหล่านี้ก็ตามเขา ไปทุกแห่งหน

จากบันทึกเรื่องมิสซิงแห่งกรุงสยาม หน้า 40-41 มีข้อความระบุว่า  
 ...แมซี เหล่านต้องรับภาระการศึกษาของพวกเขาเด็กผู้หญิง  
 อันเป็นการศึกษาที่ให้เปล่าและเพื่อความรักจากพระเจ้า แมซีได้ช่วยเหลือ  
 อย่างใหญ่หลวงต่องานธรรมทูตโดยแท้จริง ทั้งนี้เพราะว่านอกจากจะดูแล  
 กิจกรรมของโรงเรียนต่าง ๆ แล้ว เธอยังทำหน้าที่ส่งสอนผู้ที่จะเข้าสู่  
 ศาสนาซึ่งมีเพศเดียวกับเธอ

จากบันทึกเรื่องมิสซิงแห่งกรุงสยาม หน้า 38-39 มีข้อความระบุว่า  
 บรรดาพระสันตะปาปา ได้มีบัญชาอย่างมุ่งมั่นอยู่เสมอ  
 ในอันที่จะให้เหล่าประมุขมิสซิงทั้งหลายก่อตั้งวิทยาลัยสงฆ์และโรงเรียน  
 สามเณรชน เพื่อทำการฝึกอบรมผู้ที่จะเป็นครูสอนในโรงเรียนนักสอน  
 ศาสนา และพระสงฆ์ชนเมืองต่อไป ถึงแม้จะมีความอดัดขัดดลนก็ตาม  
 มิสซิงแห่งกรุงสยามก็ได้มีสามเณรลัทธิของตนขึ้นด้วยเหมือนกัน มี  
 นักเรียนมาบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ปัจจัยของตน แต่อย่างไรก็ตาม  
 นับตั้งแต่มีการตั้งมิสซิงแห่งสยามขึ้นมา ไม่เคยมียุคไหนที่สามเณรลัทธิ  
 แห่งนี้จะเจริญรุ่งเรืองเท่ากับที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเลย

"ปัจจุบัน" คือในสมัยของพระสังฆราชปัลเลอด้ว ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากบันทึกเรื่องมิสซิงแห่งกรุงสยาม หน้า 39-40

สามอาคารแห่งนี้อำนวยการโดยมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสสองคน และอุทิศทุกสิ่งทุกอย่างเพื่องานของคณะสงฆ์เมือง และอุทิศทุกสิ่งทุกอย่างเพื่องานของคณะสงฆ์เมือง ที่เรามีนักเรียนอยู่ประมาณ 30 คน หลายคนในบรรดานักเรียนเหล่านี้ได้ศึกษาเทววิทยา แล้วตัวอาคารของโรงเรียนสามแฉกในปัจจุบันได้เริ่มการก่อสร้างขึ้นเมื่อ 5 ปีมาแล้ว ได้สิ้นค่าใช้จ่ายไปกว่า 5 พันฟรังก์ และยังอีกไกลกว่าที่จะสำเร็จลุล่วงไป เรายังต้องพึ่งเสื้อและผ้าเก่า ๆ ขาดกระรุ่งกระรุ่งเพื่อใช้กันห้องภายในอาคารเฉพาะส่วนที่จำเป็นที่สุด ในวันหนึ่งพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน (ซึ่งขณะนั้นยังคงดำรงพระยศเป็นเพียงเจ้าฟ้า) ได้เสด็จมาเยี่ยมเยียนพวกเรา เมื่อพระองค์เสด็จเข้ามาข้างใน ทอดพระเนตรไปรอบ ๆ พระองค์ แล้วตรัสว่า "Collegio ni rung rang nak" วิทยาลัยแห่งรุ่งรังนัค

โรงเรียนสามแฉกจึงเป็นสถาบันหลักเพื่อภารกิจในการเผยแผ่ศาสนา

โรงเรียนในสมัยของพระสังฆราชปัลเลอคัว โรงเรียนแห่งหนึ่งที่กรุงเทพฯ (สมัยนั้นเรียกเมืองบางกอก) มีลักษณะการเรียนการสอน ซึ่งพระสังฆราชปัลเลอคัวได้เขียนไว้ในบันทึกเรื่องมิสซิงแห่งกรุงสยาม" หน้า 42 ดังมีรายละเอียดคือ

โรงเรียนของเราเป็นห้องโถงเล็ก ๆ ตั้งอยู่บนเสากลมหลายต้น เปิดโล่งรับลมทุกทิศทาง ในตอนเช้าและตอนเย็นจะมีการนัดหมายเด็ก ๆ ให้มาชุมนุมกันทันด้วยเสียงกลอง เราสอนเด็กเหล่านี้ให้อ่าน เขียน ขับร้อง สอนเลขคณิตขั้นพื้นฐาน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งสอนหลักธรรมทางศาสนาคริสต์ให้แก่พวกเขา ช่างน่าสຸขใจที่ได้ยินได้ฟังกลุ่มเด็ก ๆ ร้องเพลงสวด ประสานกันอย่างพร้อมเพรียง และด้วยความกระตือรือร้น

ดูช่างแตกต่างกันเสียจริงระหว่างโรงเรียนของเรากับโรงเรียนของ  
พระสงฆ์ในศาสนาพุทธ ในจำนวนเด็กนอกศาสนาร้อยคนซึ่งได้ใช้  
เวลาศึกษาเล่าเรียนประมาณสิบสองปี ในวันพุธ มีเด็กเพียงไม่ถึง  
สิบคนที่อ่านออกเขียนได้ ส่วนใหญ่แล้วยังคง อะ อ่า อี้ อี้ อยู่นั่นเอง  
เด็กชาวคริสต์ทุกคนทั้งหญิงชาย เข้าศึกษาในโรงเรียนตั้งแต่เยาว์วัย  
ไปจนกระทั่งได้เข้าพิธีรับศีลกำลังและได้กระทำการรับศีลมหาสนิท  
เป็นครั้งแรก น่าเสียดายที่แม่ฉันปัจจุบันนี้ เรายังไม่สามารถตั้ง  
โรงเรียนที่อื่นได้อีก นอกจากในเขตเมืองหลวงและที่เมืองจันทบุรี  
เท่านั้น การขาดแคลนทรัพยากรต่าง ๆ นี้เอง ส่วนที่อื่น ๆ ยังคง  
ความเป็นส่วนตัวอยู่ต่อไป

โรงเรียนในสมัยนั้นก็มีส่วนช่วยงานทางด้านการศึกษาอยู่ไม่น้อย ดังมีรายละเอียด  
แจ้งไว้ในประวัติศาสตร์พระศาสนาจักรคาทอลิกในประเทศไทย หน้า 411 ว่า

โรงเรียนมีสิ่งซึ่งตั้งขึ้นโดยพระสังฆราชกรเวอซี ได้พิมพ์หนังสือเรียน  
สำหรับเด็ก หนังสือภาวนา หนังสือรำพึง และประวัติบทกวี หนังสือ  
บางเล่มยังใช้อยู่จนกระทั่งทุกวันนี้ เช่น หนังสือภาวนา เป็นต้น พระสังฆราช  
บัลเลอด้ว เป็นผู้แต่ง

นับว่าเป็นประโยชน์ต่อการช่วยแก้ไขปัญหาเรื่องภาษาซึ่งเคยเป็นปัญหาใหญ่ที่สุด  
ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไปได้ โดยมีซันนารีได้ทำการแปลตำราภาษาละตินให้เป็นภาษาไทย  
แต่ยังใช้อักษรโรมันแทนการออกเสียงภาษาไทย (เพราะรัฐบาลไทยยังไม่อนุญาตให้มิชชันนารี  
เขียนและสอนหนังสือไทย) ทั้งนี้เพื่อช่วยให้การเรียนการสอนของครูและนักเรียนเป็นไปใน  
รูปแบบเดียวกันหมด อย่างไรก็ตามวิธีการนี้แม้ว่าจะสามารถลดปัญหาไปได้บ้างแต่ก็ไม่ประสบ  
ผลสำเร็จสูงนัก ทั้งนี้เพราะคนไทยในสมัยนั้นยังให้ความสนใจ โรงเรียนของมิชชันนารี  
น้อยมาก ภราดาวันคอยกล่าวว่ "การเปลี่ยนแปลงนี้มิได้ฝังรากลงในวัฒนธรรมไทย ทั้งนี้  
เพราะว่าไม่สามารถนำสัญลักษณ์การอ่านออกเสียงของภาษาโรมันเข้ามาแทนที่เสียงใน

ภาษาไทย (Journal of Siam Society, 1912 : 1-10) วัตถุประสงค์ของการตั้ง  
สามเณรลัยและโรงเรียนก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ว่าเหตุใดระบบโรงเรียนในระยะต้น ๆ จึงไม่  
ได้รับความสนใจจากประชาชนนัก ทั้งนี้เพราะ "วิทยาลัยยังคงใช้เป็นสถานที่เดียวกับ  
สามเณรลัยของภูมิภาคตะวันออกเฉียง" ซึ่งหมายความว่าโรงเรียนของมิชชันนารียังคงเหมือน  
กับในสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ มุ่งผลิตบาทหลวงเป็นสำคัญและไม่ค่อยสนใจกับความต้องการ  
ของคนไทยในด้านวิชาการนัก (ปรีชา จินตเสวีวงศ์, 2531)

ปี ค.ศ. 1856 มงสิเออร์เดอมองตีญี (M. de Montipny) ทูตฝรั่งเศส  
เดินทางเข้ามาในไทยและเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีพระสังฆราช  
ปัลเลอด้ว ทำหน้าที่เป็นล่าม

ในการทำสัญญาพระราชไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศส มีสนธิสัญญา  
อยู่ข้อหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาคาทอลิกในประเทศไทย มีใจความตอนหนึ่งดังนี้

มิชชันนารีฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะเทศนา สอน สร้างวัด สามเณรลัย  
หรือโรงเรียน โรงพยาบาล และอาคารศรัทธาอื่น ๆ ณ ที่ใดที่หนึ่งของ  
ราชอาณาจักรสยาม โดยปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศ"

ปี 1859 พระสังฆราชปัลเลอด้ว ได้จัดให้พิมพ์หนังสือเล็ก ๆ สองเล่ม เป็นหนังสือ  
สำคัญมากเล่มหนึ่งสำหรับพระสงฆ์แต่งเป็นภาษาลาติน ชื่อ "Statuta Missionis"  
ซึ่งแปลว่า "กฎข้อบังคับของมิสซังไทย" มีตอนหนึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับ การรักษาระเบียบวินัย  
ในโรงเรียนและค้ายคริสตัง เช่น ข้อหนึ่ง พระสังฆราชปัลเลอด้ว กำหนดว่า

"ห้ามนักเรียนสูบบุหรี่ หรือกินหมาก ที่โรงเรียนและที่วัด" หรือ  
อีกข้อหนึ่ง "เด็กชายและเด็กหญิงที่แก้ผ้าอาบน้ำ จะต้องถูกหวายเขี่ยน  
ห้าที" ดังนี้ เป็นต้น

จากบันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม หน้า 72-73 ระบุว่า

ระหว่างระยะเวลาสองปีที่ผ่านมาอยู่ในฝรั่งเศส สังกษราชปาลเลอด้ว  
ได้ออโอกาสจัดพิมพ์พจนานุกรม ไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ ขนาดใหญ่  
เล่มหนึ่งชื่อ สัพพะ ว่าจะนะ พาสาไท พิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2397 (ค.ศ. 1854)

บรรจุกำแปลของคำไทยกว่าสามหมื่นคำ พจนานุกรมเล่มนี้กล่าวกันว่า  
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีส่วนร่วมในการเรียบเรียง  
อยู่ด้วย วิธีเรียบเรียงใหม่พจนานุกรมทำขึ้นโดยตั้งต้นที่ภาษาไทยขึ้น  
แล้วมีคำอ่านออกเสียงเป็นภาษาอังกฤษ คำแปลเป็นภาษาละติน ฝรั่งเศส  
และอังกฤษ นับได้ว่าเป็นหนังสือพจนานุกรมภาษาไทย ฝรั่งเศส ละติน  
และอังกฤษ เล่มแรกของไทย

พจนานุกรมฉบับนี้ได้ใช้เป็นตำราเล่มหนึ่งในการชำระพจนานุกรมของราชบัณฑิตยสถาน

ด้วย

ระหว่างที่อยู่ฝรั่งเศส ท่านสังฆราชยังได้พิมพ์หนังสืออีกเล่มหนึ่งขึ้นในปีเดียวกัน

(ค.ศ. 1854) ชื่อ Description du royaume Thai ou Siam ซึ่งนายสันต์ ท.  
โกมลบุตร ได้แปลตอนที่ว่าด้วยภูมิประวัติศาสตร์ของชาติไทย โดยให้ชื่อเรื่องว่า เล่าเรื่อง  
กรุงสยาม

สำหรับบันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม ฉบับนี้ เขียนขึ้นในเดือนสิงหาคม ก่อนหนังสือ  
Description du royaume Thai ou Siam เป็นเวลาหนึ่งปี (เพียงฤทัย วาสบุญมา,  
2524)

นั่นหมายความว่า บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม พระสังฆราชปัลเลอด้ว เขียนในปี  
ค.ศ. 1854 หรือ พ.ศ. 2396 นั่นเอง

บันทึกนี้เป็นการเขียนเพื่อรายงานเรื่องราวสิ่งที่ได้พบเห็นและรายงานการปฏิบัติงาน  
การแพร่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทยให้แก่ที่ประชุมสภาเผยแผ่ความเชื่อ (Concil de la  
Propagation de la Foi) ในประเทศฝรั่งเศสได้ทราบ (เพียงฤทัย วาสบุญมา, 2524)

### สรุป : กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สามเณรลัยและโรงเรียนเป็นสถานที่แห่งเดียวกัน ข้อแตกต่างอยู่ที่ว่าผู้ที่ต้องการจะบวชเป็นพระสงฆ์ สถานศึกษาแห่งนั้นก็จะเป็นสามเณรลัย ในขณะที่ผู้ที่ไม่ต้องการบวชเป็นพระสงฆ์ สถานศึกษาแห่งเดียวกันนั้นก็จะมีสภาพเป็นโรงเรียน กล่าวโดยสรุปคือ สถานศึกษาแห่งเดียวกันนั้นรับนักเรียนทั้งสองประเภทเข้าศึกษาพร้อมกันดังเช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยา

หลังจากที่สังฆราชปัลเลอด้ว ได้ถึงแก่กรรมภายในปลายสมัยรัชกาลที่ 4 แล้วงานเผยแผ่ศาสนาก็ได้เจริญเติบโตมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในต่างจังหวัด ทั้งนี้เป็นเพราะทางยุโรปได้ส่งมิชชันนารีมาเพิ่มอีกเป็นจำนวนมาก ผลงานของพวกบาทหลวงในด้านสังคมคือการรักษาพยาบาล โรงเรียนและการก่อสร้างต่าง ๆ เป็นที่ชื่นชมแก่คนไทยทั่วไป ซึ่งกำลังสนใจเรียนรู้วิชาการใหม่ ๆ ที่ตะวันตกนำเข้ามา

กล่าวได้ว่า คริสต์ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คาทอลิกประสบความสำเร็จอย่างมากที่สุดในยุคนี้ การเดินทางเพื่อแพร่ธรรม ได้ขยายออกไปทั่วประเทศ มีการสร้างโบสถ์และโรงเรียนขึ้นในที่ต่าง ๆ มากมาย

มิชชันนารี สามารถพัฒนาโรงเรียนของตนให้เป็นสถาบันแนวหน้าในการผลิตคนที่มีคุณภาพออกมารับใช้สังคมไทย แม้ว่านักเรียนส่วนใหญ่เหล่านั้นมิได้เปลี่ยนศาสนาแต่อย่างใดก็ตาม ลักษณะโรงเรียนที่ตั้งขึ้นในยุคนี้แตกต่างกันอย่างไกลจากโรงเรียนในสมัยอยุธยาที่มุ่งผลิตนักเรียนให้เป็นบาทหลวงเป็นสำคัญ แม้ว่าโรงเรียนในยุคนี้ยังคงยึดคริสต์ศึกษาเป็นวิชาสำคัญ แต่ก็ยังได้เน้นหนักวิชาอื่นด้วยและที่สำคัญมิได้มุ่งหวังจะให้เด็กเรียนบวชเรียนแต่ประการเดียว

เมื่อวิทยาการทางตะวันตกเข้ามามีบทบาท คนไทยรุ่นแรกที่มีความตื่นตัวในการศึกษา วิทยาการตามแบบใหม่ของตะวันตก ได้แก่ เจ้านายชั้นสูง ที่สำคัญคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชเป็นภิกษุ แต่ประชาชนทั่วไปยังคงใช้ชีวิตตามแบบเก่าที่เคยปฏิบัติสืบต่อกันมา ความตื่นตัวกับสิ่งใหม่ ๆ ยังไม่เกิด ผู้ที่รู้หนังสือมีน้อยมาก และปัญหาาริบท่วนอื่น ๆ ยังมีอยู่มากมาย โดยเฉพาะปัญหาความอยู่รอดของบ้านเมือง ดังนั้นการศึกษาของราษฎรทั้งหลายต้องรอมารวมกระทั่งรัชกาลที่ 5 จึงได้เริ่มลงมือดำเนินการและปลูกฝังให้ราษฎรเห็นความสำคัญของการศึกษาได้พอสมควร



## สรุปการจัดการศึกษาระดับประถมศึกษา สมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาระดับต้นหรือระดับประถมศึกษา ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นยุคแรกของการแพร่ธรรม ของนักบวชชาวคาทอลิก ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) เหตุการณ์ในระหว่างช่วงเวลาดังกล่าวมีค่อนข้างหลากหลาย ซึ่งมีผลกระทบต่อการศึกษาของไทย ทั้งของโรงเรียนคาทอลิก และระบบการศึกษาโดยทั่วไป แต่เนื่องจากการจัดการศึกษาของชาวคาทอลิก มีการดำเนินการอย่างเป็นระบบมากขึ้น ดังนั้น พัฒนาการของสถาบันการศึกษาคาทอลิก จึงมีขึ้นเป็นลำดับและปรับปรุงให้สอดคล้องกับสถานภาพทางสังคม ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ศาสนา ไปสู่สาธารณะ สืบเนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพุทธ การที่จะนำเสนอหัวข้อธรรมทางคริสต์ศาสนา สู่ประชาชนชาวไทยได้จึงต้องนำเสนอในรูปแบบอื่น ๆ ที่แตกต่างจากสังคมที่เคยเป็นอยู่ของสังคมชาวพุทธในสมัยนั้น ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็นประเด็น ดังนี้

### 1. องค์กรทางการศึกษา

ในยุคที่ 1 คริสต์ยังไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นเพื่อดูแลหรือดำเนินการเรื่องการจัดการศึกษาแต่อย่างใด ผู้ที่ทำหน้าที่ในการจัดการศึกษาคือนักบวชทั้งพระสงฆ์และภิกษุ โดยทำหน้าที่ทั้งในเรื่องการจัดการและการจัดการเรียนการสอน จึงอาจสรุปได้ว่า องค์กรทางการศึกษาในยุคนี้ ก็คือ ส่วนย่อยส่วนหนึ่งในองค์กรทางศาสนา ซึ่งได้แก่ คณะนักบวช นั้นเอง

### 2. ปรัชญา แนวคิด หลักการ

ในยุคที่ 1 นี้ การจัดการศึกษาของโรงเรียนคริสต์ เป็นไปตามความเชื่อในเรื่องการแพร่ธรรมให้แก่คนนอกศาสนา ควบคู่กับการให้การศึกษาเพื่อดูแลจิตวิญญาณของลูกหลานชาวคริสต์ เป็นสำคัญ

ปรัชญาที่เป็นพื้นฐานของการจัดการศึกษาจึงเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาได้แก่

พระเป็นเจ้าเป็นพระเจ้าเพียงแท้แต่เพียงหนึ่งเดียว คริสต์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่กลับใจมาเชื่อในพระเจ้าและรับศีลล้างบาปเท่านั้นที่จะรอด คนนอกศาสนาทั้งหมดจะ ไม่ควรรอดไปสวรรค์ได้ นักบวชที่ได้กราบตัวเพื่อแพร่ธรรม จึงมีหน้าที่อบรมสั่งสอนให้คนนอกศาสนากลับใจมาเป็นคริสตัง และดูแลวิญญาณของลูกหลานชาวคริสตังทุกคนไม่ให้หลงผิดพลาดไป”

แนวคิดในการจัดการศึกษา บนพื้นฐานปรัชญาความเชื่อทางศาสนา ประกอบกับประสบการณ์ในการแพร่ธรรม ให้แก่ผู้นอกศาสนา ของคณะนักบวชคริสตังในยุคนี้ จึงอาจวิเคราะห์และสรุปได้ดังนี้ คือ

1) นักบวชต้องอบรมสั่งสอนเด็กชาวพื้นเมือง เพื่อให้สามารถบวชเป็นพระสงฆ์ และแพร่ธรรมให้แก่คนพื้นเมืองอื่น ๆ ในท้องถิ่นของตนต่อไป โดยการจัดตั้งเป็นโรงเรียน เรียกว่าสามเณรลัย

2) นักบวชต้องดูแลวิญญาณของลูกหลานคริสตังทุกคนให้รู้จักศาสนา โดยการให้เรียนคำสอน และนำเด็ก ๆ มาอบรมสั่งสอนในโรงเรียน เพื่อให้ประพฤติดนเป็นคริสตังที่ดี

3) พระคัมภีร์ หนังสือคำสอนและหนังสือประวัตินักบุญ เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้คริสตังคงความเชื่อและมีวิถีชีวิตตามน้ำพระทัยพระเป็นเจ้า การสอนหนังสือให้เด็กสามารถอ่านพระคัมภีร์และหนังสือคำสอนต่าง ๆ ได้จึงเป็นส่วนหนึ่งของการอบรมสั่งสอนชาวคริสตัง

4) การใช้ภาษาพื้นเมืองในการอบรมสั่งสอน และการแปลหนังสือคำสอนเป็นภาษาพื้นเมือง จะช่วยให้คนพื้นเมืองนอกศาสนา สามารถรู้จักพระเจ้าและกลับใจมาเชื่อในพระเจ้าได้ง่ายขึ้น (พระสงฆ์และพระสังฆราชบางองค์ที่มีแนวคิดเช่นนี้จะเห็นว่า นักบวชที่มาจากต่างประเทศ จึงควรเรียนรู้ภาษาไทย พยายามแปลหนังสือต่าง ๆ ในศาสนาให้เป็นภาษาไทยและสอนการอ่าน-เขียนหนังสือไทยให้แก่เด็กไทยในโรงเรียน

หลักการจัดการศึกษา ที่อยู่บนพื้นฐาน ปรัชญาและแนวคิดข้างต้น จึงน่าจะเป็นดังนี้ คือ

“จัดการศึกษา โดยการตั้งโรงเรียนให้เป็นที่ให้พระสงฆ์หรือภคินีสอนเด็ก ๆ ลูกหลานชาวคริสตัง โดยการสอนคำสอน สอนหนังสือ และอบรมสั่งสอนให้เป็นคริสตังที่ดี และเตรียมเด็กที่ได้รับกระแสเรียกให้เป็น เณร และพระสงฆ์ เพื่อแพร่ธรรมต่อไป”



### 3. จุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์

จุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กในยุคนั้น วิเคราะห์จากปรัชญาแนวคิดและหลักการ ได้ดังนี้

3.1 เพื่อเตรียมเด็กไทยที่ได้รับกระแสเรียก ให้เป็นเนร และเป็นพระสงฆ์ ในลำดับต่อไป เพื่อให้เป็นกำลังสำคัญในการก่อตั้งมิสซังและแพร่ธรรมต่อไป

3.2 เพื่ออบรมสั่งสอนและให้การศึกษาแก่เด็กลูกหลานชาวคริสต์ดั่งให้รู้จักรัก และมีความเชื่อในพระเจ้าและดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตคริสต์ดั่งที่ตี

### 4. นโยบายและการจัดการ

แม้จะไม่มีภาระอย่างเป็นทางการ แต่ก็พอประมาณจากข้อมูลที่มีอยู่ สรุปได้ว่า โรงเรียนคริสต์ดั่ง ในยุคที่ 1 รับนโยบายจากสำนักวาติกัน ภายในกรอบของพระศาสนาและจิตตารมณ์แห่งการแพร่ธรรม กล่าวคือ มีนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อแพร่ธรรม และให้การศึกษาแก่ลูกหลานชาวคริสต์ดั่งใน ให้เติบโตเป็นคริสต์ดั่งที่ดีต่อไป โดยจัดการศึกษาแบบให้เปล่า และมีแนวการจัดการศึกษาตามแนวโรงเรียนในประเทศตะวันตกขณะนั้น นอกจากนี้ แม้โรงเรียนจะมีนโยบายให้เรียนภาษาละติน และภาษาฝรั่งเศสในวิชาตามแนวตะวันตก แต่ก็ยังมีนโยบายให้เด็กได้เรียนอ่านเขียนภาษาไทยด้วย เพื่อให้สามารถเรียนรู้ศาสนาได้ดียิ่งขึ้น

การจัดการต่าง ๆ ในยุคนั้น นักบวชซึ่งเป็นพระสงฆ์ชาวยุโรปและภคินีชาวไทย เป็นผู้ดูแลและดำเนินการเอง โดยช่วยเหลือกันและกัน และได้รับความช่วยเหลือจากคริสต์ดั่งในค่ายที่โรงเรียนนั้น ๆ ตั้งอยู่ ไม่มีโครงสร้างการบริหารที่ชัดเจนและซับซ้อนเหมือนในปัจจุบัน

### 5. นักเรียนที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย

นักเรียนในระยะแรก ๆ มุ่งรับเด็กอนาถาและมักมีแต่เด็กชาย แต่ต่อมาเริ่มมีเด็กหญิงด้วย การรับนักเรียนในยุคที่ 1 ไม่ได้กำหนดอายุตายตัว เช่นในสมัยต่อ ๆ มา หากแต่เป็นการรับโดยคำนึงถึงความพร้อมของเด็กควบคู่ไปกับอายุ ซึ่งกำหนดไว้ประมาณสิบขวบขึ้นไป ส่วนคุณสมบัติของนักเรียนคือ เด็กที่เป็นลูกหลานชาวคริสต์ดั่งในค่ายหรือชุมชนที่โรงเรียนนั้นตั้งอยู่ และเด็กอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้รับศีลล้างบาป แต่มีความสนใจอยากเข้ามาเรียนด้วย ส่วนนักเรียนที่จะเป็นเนรเพื่อเป็นพระสงฆ์ต่อไปนั้น เป็นเด็กโตที่ได้รับกระแส

เรียกและรับศีลล้างบาปเป็นคริสตัง แล้ว นอกจากนั้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเด็กไทยที่ทรงส่งมาเรียนวิชาความรู้วิทยาการของประเทศตะวันตกอีก 10 คน ด้วย นอกเหนือจากนักเรียนที่เป็นชาวต่างชาติอีกกว่า 700 คน และในทำนองเดียวกันในตอนปลาย ของยุคที่ 1 ในสมัยพระสงฆราชปัลเลอด้ว ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว โรงเรียนคริสตังเจริญรุ่งเรืองมาก ก็มีเด็ก (นอกศาสนา) มาเข้าเรียนถึงร้อยคน

## 6. บุคลากรผู้สอน

ในระยะแรก ครูผู้สอนคือ พระสังฆราชและพระสงฆ์จากฝรั่งเศสและ โปรตุเกส ต่อมาในสมัยพระสังฆราชปัลเลอด้ว เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว จึงได้ครองราชย์ ภคินีคณะรักไม้กางเขน ซึ่งเป็นคนไทย มาช่วยสอนในช่วงท้ายของ ยุคที่ 1 จึงเริ่มมีครูผู้สอนเด็กเป็นนักบวชหญิง ซึ่งเรียกว่า ภคินี รับหน้าที่สอนเด็ก และดูแล กิจการของ โรงเรียน ตลอดจนอบรมสั่งสอนเด็กผู้หญิงที่จะรับศีลล้างบาป เป็นคริสตัง มาจาก พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์สามารถทำงานในหน้าที่อื่น ได้เต็มที่ยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป ครูของโรงเรียนคริสตังในยุคที่ 1 เป็นนักบวชทั้งสิ้น โดยใน ระยะแรกมีแต่ นักบวชชาย และต่อมาในตอนปลายของยุคที่ 1 จึงเริ่มมีนักบวชหญิง และ นักบวชหญิงเหล่านี้เริ่มรับหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กนับแต่นั้นเป็นต้นมา

## 7. ที่ตั้ง อาคารสถานที่

โรงเรียนในยุคที่ 1 ก่อตั้งขึ้นคู่กับวัดในค่ายของชาวคริสตัง ซึ่งต่อมาขยายตัว เป็นชุมชนคริสตัง และมีเขตการปกครองเป็นมิสซัง มีโรงเรียนอยู่ในมิสซังต่าง ๆ รับนักเรียน มากบ้าง น้อยบ้าง ตามกำลัง ที่ตั้งของโรงเรียนในยุคนั้นจึงอยู่ในชุมชนคริสตัง และตั้งอยู่ติด กับวัดเสมอ

โรงเรียนส่วนใหญ่ในยุคนั้น สร้างขึ้นด้วยไม้ กั้นห้องด้วยผ้าหรือฝากระดาน เช่น "เป็นห้องโถงเล็ก ๆ ตั้งอยู่บนเสากลมหลายต้น เปิดโล่งรับลมทุกทิศทุกทาง" เป็นต้น

## 8. โครงสร้าง เนื้อหาวิชา หรือกลุ่มประสบการณ์

ในสมัยอยุธยา วิชาที่เรียนได้แก่ วิชาคำสอน (ความรู้เกี่ยวกับศาสนาคริสตัง) และพระคัมภีร์ในเด็กทุกระดับ และวิชาที่เป็นวิทยาการต่าง ๆ ในประเทศตะวันตก อันได้แก่ วิทยาศาสตร์ ปรัชญา และเทวศาสตร์ ในเด็กโตที่เตรียมตัวจะเป็นพระสงฆ์ มีการสอน ภาษาไทยบ้างเพื่อให้สามารถอ่านและเรียนรู้ศาสนาได้ง่ายขึ้น

ส่วนในสมัยพระสังฆราชปิลเลอด้ว ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสอนเด็กที่ต้องการมาเป็นคริสตัง ซึ่งเรียกว่าเด็กนอกศาสนา จำนวนมาก โดยไม่ได้เน้นการเตรียมเพื่อเป็นพระสงฆ์เหมือนช่วงต้น ๆ ของยุคนี้ วิชาที่เรียนก็เปลี่ยนแปลงไป เน้นการสอนให้อ่าน เขียนภาษาไทย หัดแจกลูก ประสมคำ ตั้งแต่ "อะ อา อี อึ" สอนขับร้องเพลงสวดในวัด สอนเลขคณิตขั้นพื้นฐาน และสอนคำสอน หรือข้อความรู้เกี่ยวกับศาสนาคริสตัง เนื้อหาสาระที่สอนมีการเจาะจงสำหรับเด็กโดยเฉพาะ แต่ยังไม่มีการหลักสูตรหรือการระบุเป็นรายวิชาออกมาอย่างชัดเจน

ในเรื่องศีลธรรม และมารยาท มีการอบรมสั่งสอนจากนักบวชที่สอนเด็ก ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยไม่ได้แยกออกมาสอนเป็นวิชาแต่อย่างใด

## 9. แบบเรียนและสื่อ

ในสมัยอยุธยาช่วงต้นของยุคนี้ คุณพ่อจอร์โน เป็นผู้หนึ่งที่สนใจศึกษาภาษาไทย และเขียนหนังสือภาษาไทยเป็นจำนวนมาก เพื่อใช้ในการสอนคำสอน ในการสวดภาวนา ตลอดจนสอนภาษาไทยและไวยากรณ์และคำศัพท์ ภาษาบาลี อย่างไรก็ตาม การสอนในโรงเรียนในยุคนั้น ส่วนใหญ่ยังสอนเป็นภาษาละติน และภาษาฝรั่งเศส โดยใช้หนังสือตำราที่คณะสงฆ์นำมาจากประเทศของตน เพื่อสอนวิชาต่าง ๆ อันได้แก่ คำสอนและพระคัมภีร์ ปรัชญา วิทยาศาสตร์ และเทวศาสตร์ ทั้งนี้เพราะพระศาสนจักรในสมัยนั้น ได้กำหนดให้ใช้ภาษาละตินเป็นหลักในการเรียนการสอนทางศาสนา ประกอบกับภาษาละตินเป็นภาษารากฐาน ของคำศัพท์ในวิทยาการต่าง ๆ โดยเฉพาะทางปรัชญาและวิทยาศาสตร์และภาษาฝรั่งเศสก็เป็นภาษาหลักของหนังสือตำราที่มีและนำมาใช้สอนด้วย

ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปลายของยุคนี้ พระสังฆราชปิลเลอด้ว ซึ่งเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลมและมีความรู้แตกฉานทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และภาษาไทย และภาษาบาลีภาษาต่าง ๆ รวมทั้งได้แต่งหนังสือ และจัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์มิสซังซึ่งตั้งขึ้นโดยพระสังฆราชกูร์เวอซี ทำให้เด็กในโรงเรียนคริสตังมีหนังสือภาษาไทยที่แปลมาจากภาษาละติน อาทิเช่น หนังสือภาวนา หนังสือรำพึง ประวัตินักบุญ ตลอดจนหนังสือเรียนสำหรับเด็กที่สังฆราชท่านแต่งตั้งขึ้นเพื่อใช้สอนเด็ก ๆ ในโรงเรียน โดยเฉพาะ หนังสือเล่มสำคัญที่สังฆราชปิลเลอด้วได้จัดพิมพ์ขึ้นในยุคนี้ คือ พจนานุกรมไทย-ละติน-ฝรั่งเศส-อังกฤษ เรียกว่าสันพะ

จะนะ พาสาไท ซึ่งนับเป็นพจนานุกรมภาษาไทยละติน ฝรั่งเศส อังกฤษ เล่มแรกของไทย จึงเห็นได้ว่าแบบเรียนสำหรับเด็กในตอนปลายของยุคที่ 1 มีหนังสือเรียนที่แต่งขึ้นสำหรับเด็กโดยตรง และมีหนังสือภาษาไทยในการเรียนวิชาต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น นอกเหนือจากตำราภาษาละตินและภาษาฝรั่งเศสในอดีต

#### 10. วิธีสอน กิจกรรมการเรียนการสอน รวมทั้งภาษาที่ใช้ในการสอน

แม้จะไม่มีเอกสารระบุวิธีสอนหรือกิจกรรมการเรียนการสอนในยุคที่ 1 ไว้เลย แต่ก็พอจะสรุปจากข้อมูลต่าง ๆ ได้ว่า วิธีสอนและกิจกรรมการเรียนการสอนในยุคนี้ น่าจะเป็นการสอนแบบอธิบาย บรรยายและบอกจุด เพื่อถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ จากครูผู้สอนสู่เด็กนักเรียน ในทำนองเดียวกับการเรียนการสอนในโรงเรียนในประเทศฝรั่งเศสในสมัยนั้น

วิธีเรียนรู้ของเด็กนักเรียนน่าจะเป็นการฟังและท่องจำความรู้ต่าง ๆ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่ครูซึ่งเป็นนักบวชชายหญิง ได้ให้ไว้อย่างเคร่งครัด ส่วนวิชาที่เป็นทักษะ ได้แก่ การอ่าน เขียน คณิตเลขและขับร้องเพลงสวด น่าจะมีการฝึกฝนทำซ้ำ ๆ เพื่อให้เกิดความชำนาญ ดังที่นิยมปฏิบัติกันในสมัยนั้น

ส่วนภาษาที่ใช้ในนั้น ใช้ภาษาละติน และภาษาฝรั่งเศส เป็นหลักดังได้อธิบายไว้ในข้อ 9. แบบเรียนและสื่อ ทั้งนี้โดยน่าจะมีการใช้ภาษาไทยขณะสอนอ่านเขียนภาษาไทย และอาจมีการพูดสอนเป็นภาษาไทยโดยคุณพ่อหรือพระสังฆราช องค์ที่สนใจศึกษาภาษาไทยจนฟัง พูด ได้ และโดยซิสเตอร์ที่เป็นคนไทย แต่ไม่มีการกล่าวถึงไว้เลย

นอกจากนี้ยังไม่มีมีการกล่าวถึง ตารางสอน หรือตารางกิจกรรมประจำวัน ตลอดจนการกำหนดภาคเรียนหรือปีการศึกษา น่าจะเป็นการเรียนไปเรื่อย ๆ เรียนเหมือน ๆ กันเป็นกลุ่ม ๆ ตามจำนวนครูที่มีและตามระดับความสามารถของเด็กนักเรียน เวลาเข้าเรียนและเลิกเรียนคงเป็นการกะประมาณที่ไม่ตายตัว และเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมของสถานการณ์

### 11. การประเมินผลการเรียนรู้

ไม่ปรากฏระบบการประเมินผลการเรียนรู้ใด ๆ ในยุคนั้น การประเมินผลส่วนใหญ่จึงน่าจะทำแบบเป็นระยะ ๆ อย่างไม่เป็นทางการ (Informally formative evaluation) จากการสังเกตเด็กเป็นรายบุคคล โดยครูผู้สอน ผู้ที่สามารถอ่านคล่อง เขียนคล่อง คิดเลข ได้ถูกต้อง จดจำและเล่าเรื่องราวความรู้ต่าง ๆ ที่เรียนในแต่ละระดับน่าจะได้รับการสอนในระดับที่สูงขึ้นต่อไป เช่นนี้ เรื่อยไปจนครบตามเนื้อหาที่ครูได้คาดหวังไว้ในใจ เด็กโตที่เรียนหนังสือเก่ง คงจะเรียนชั้นสูงต่อไป ส่วนเด็กที่เรียนไม่เก่ง หรือ เรียนอยู่นานแล้วยังไม่ประสบความสำเร็จในการเรียน ก็คงเลิกไปหรือไม่เช่นนั้น ครูก็คงให้เลิกเรียนไปเอง

### 12. การจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร

เนื่องจากยุคนั้นยัง ไม่มีหลักสูตร จึงยัง ไม่มีกิจกรรมใดที่ถูกแยกออกมาให้เป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตร

### 13. การปกครองนักเรียน กฎระเบียบ

จากการที่ครูผู้สอน คือนักบวชชายหญิงที่เคร่งศาสนา จึงน่าจะเป็นไปได้สูงว่า ลักษณะการปกครองนักเรียนของโรงเรียนคริสตังในยุคที่ 1 นี้ น่าจะเข้มงวดและเคร่งครัดในกฎระเบียบที่กำหนดไว้มาก อย่างไรก็ตามความรัก ความเมตตาซึ่งมีมากในนักบวชที่อุทิศตนเพื่อทำงานของพระเจ้านั้นก็มักจะสูงด้วยเช่นกัน ดังนั้นบรรยากาศในโรงเรียนจึงน่าจะอบอุ่นเปี่ยมด้วยความรัก ความห่วงใย และความเอาใจใส่ใกล้ชิดเด็กด้วย

คำเรียกนักบวชว่า คุณพ่อ และซิสเตอร์ หรือภคินี (ที่แปลว่าพี่สาว) ได้บ่งชี้เป็นนัยถึงความรู้สึกผูกพันฉันสมาชิกในครอบครัวเดียวกันระหว่างนักบวช มราวาสคริสตัง เด็กคริสตัง เคารพนับถือคุณพ่อ เสมอญาติผู้ใหญ่ที่ตนเคารพรักใคร่ ในทำนองเดียวกัน ภคินีทั้งหลายก็เปรียบได้กับแม่หรือญาติผู้ใหญ่ที่คอยห่วงใย ดูแลเด็ก ๆ ประหนึ่งลูกหลาน โรงเรียนคริสตังในยุคที่ 1 จึงน่าจะมีบรรยากาศของครอบครัว เป็นบ้านที่สองของเด็กนักเรียน แต่เป็นบ้านที่เด็ก ๆ น่าจะทั้งรัก ทั้งกลัว คุณพ่อ และคุณแม่ทั้งหลาย

การให้เด็กได้หัดร้องเพลง แม้จะเป็นเพลงสวดในวัด ก็น่าจะช่วยให้เด็กนักเรียนมีอารมณ์แจ่มใส และเป็นสุข ดังที่พระสังฆราชปัลเลอด้ว ได้กล่าวถึงความรู้สึกของท่านเมื่อได้สัมผัสกับบรรยากาศการขับร้องเพลงของเด็ก ๆ ว่า "ช่างน่าสุขใจที่ได้ยินได้ฟังกลุ่มเด็ก ๆ ร้องเพลงสวดประสานกันอย่างพร้อมเพรียงและด้วยความกระตือรือร้น ดูช่างแตกต่างเสียจริงระหว่างโรงเรียนของเรากับโรงเรียนของพระสงฆ์ในศาสนาพุทธ"

นอกจากนี้ ในสมัยพระสังฆราชปัลเลอด้ว ท่านยังได้จัดพิมพ์หนังสือสำหรับพระสงฆ์เป็นภาษาละติน ซึ่งแปลเป็นไทยว่า กฎข้อบังคับของมิสซังไทย โดยได้ครอบคลุมการรักษาระเบียบวินัยในโรงเรียนและค่ายคริสตัง เช่น กำหนดว่า "ห้ามนักเรียนสูบบุหรี่มาก ที่โรงเรียนและที่วัด" และ "เด็กชายและเด็กหญิงที่แก้ผ้าอาบน้ำ จะต้องถูกหวายเขี่ยหน้า" เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนคริสตังในสมัยนั้นมีกฎระเบียบที่ชัดเจน และมีบทลงโทษที่แน่นอนให้แก่ครูผู้สอนและเด็กนักเรียน ทำให้นักเรียนทราบถึงบทบาทหน้าที่ของตนเองได้ชัดเจนว่าต้องปฏิบัติตัวอย่างไร ผลที่น่าจะเกิดขึ้นคือ นักเรียนที่เรียนในโรงเรียนคริสตังในยุคนี้น่าจะเป็นเด็กที่มีความประพฤติเรียบร้อย และมีระเบียบวินัยสูง

#### 14. การประสานงานและความร่วมมือระหว่างโรงเรียน วัด บ้าน และชุมชน

ไม่มีเอกสารที่กล่าวถึงโดยตรงเกี่ยวกับเรื่องการประสานงานและความร่วมมือระหว่างโรงเรียน วัด บ้าน และชุมชน อย่างไรก็ตาม จากการที่ทางบ้าน พ่อแม่ในสมัยนั้นไม่มีการศึกษา ไม่สามารถสอนหรือแนะนำในเรื่องวิชาความรู้ให้แก่บุตรหลานได้ การเรียนรู้ในเชิงวิชาการต่าง ๆ จึงน่าจะอยู่ในความดูแลของโรงเรียนแต่เพียงอย่างเดียว แต่ในเรื่องการอบรมมนัสย์ให้เป็นคนดีมีมารยาท น่าจะมีการร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีจากทุกฝ่าย เพราะโรงเรียนตั้งอยู่ติดวัด ในใจกลางชุมชนที่เป็นที่อยู่อาศัยของเด็กนักเรียนทั้งหลาย ครูผู้สอนคือนักบวชรู้จักกับพ่อแม่เด็ก ๆ และบุคคลสำคัญอื่น ๆ ในชุมชนเป็นอย่างดี อีกทั้งยังได้รับความเคารพนับถือจากบุคคลต่างกล่าว จึงน่าจะ เป็นไปได้สูงที่จะมีการพูดคุยปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับเด็กนักเรียนขณะอยู่โรงเรียนและอยู่บ้าน ตลอดจนมีการลงแรงช่วยเหลือกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอจากบุคคลต่าง ๆ ในชุมชน